

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ ЕКОНОМІЧНОГО МИСЛЕННЯ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ

Наталя ПАСІЧНИК
(Кіровоград)

У статті досліджуються основні підходи щодо сутності та особливостей економічного мислення майбутнього вчителя, визначається об'єктивно-суб'єктивна основа його формування й аналізується взаємозв'язок економічного мислення й економічної свідомості.

На сучасному етапі вищою педагогічною освітою взято напрямок на інтеграцію до європейської освітньої системи, забезпечення якісної підготовки майбутніх вчителів, конкурентоспроможних на національному й міжнародному ринку праці. Тому актуальною є проблема не тільки оволодіння студентами вищих педагогічних навчальних закладів на високому рівні фаховими знаннями, а й розвиток їхньої економічної культури, економічного мислення. Загальновідомо, що особистість формується особистістю, а розвинути в учнів економічне мислення і сформувати високий рівень економічної культури здатен лише вчитель, який уособлює ці надбання у собі. При цьому сама наявність розвинутого економічного мислення у суб'єктів господарювання є важливою умовою функціонування ринкової економіки, розвитку системи суспільного виробництва.

Метою статті є аналіз наукових підходів щодо трактування змісту й особливостей економічного мислення, а також визначення взаємозв'язку між економічним мисленням та економічної свідомістю майбутніх вчителів.

Економічне мислення, як складний феномен, є об'єктом дослідження різноманітних гуманітарних і суспільствознавчих наук. Проблеми розвитку мислення вивчалися ще з часів античності (Аристотель, Демокрит, Сократ, Епікур). У філософських працях І. Канта, Г. Гегеля, Ф. Шеллінга та ін. знайшли відображення різноманітні аспекти розвитку системно-логічного мислення. В соціально-економічних дослідженнях А. Сміта, Ж.-Б. Сея, М. Вебера, Т. Веблена та ін. міститься аналіз співвідношення економічного мислення, економічної свідомості й господарської практики. З 70-х рр. XX ст. радянські філософи опановують сутність і специфіку мислення в діалектиці буденної і наукової свідомості, виявляють структуру і функції мислення, аналізують характер здійснення мисленевих процесів.

З середини 80-х рр. XX ст. проблеми формування економічного мислення активно досліджувалися представниками економічної науки (Л. Абалкін, Л. Бляхман, В. Радченко, К. Улибін та ін.), аналізувалися сутність, структура, функції і форми економічного мислення, характеризувалося "нове" економічне мислення. Зміни економічного мислення зумовлені соціально-економічними

перетвореннями знайшли своє відображення в наукових розробках В. Автономова, О. Платонова, В. Лагутіна, С. Мочерного, В. Радаєва, Р. Ривкіної та ін.

У вітчизняній психолого-педагогічній науці взагалі тривалий час була відсутня загально визнана дефініція економічного мислення і ряд дослідників вважали недоцільним виділяти її для наукового аналізу. Отім, різноманітна діяльність і завдання, які вирішуються людиною, відповідно урізноманітнюють мисленні процеси. З урахуванням об'єкта соціального пізнання (економічна дійсність) вважаємо правомірне виділення економічного мислення як одного з видів мислення за критерієм предметного змісту.

У науковій психологічній літературі основна увага приділялася формуванню мислення взагалі. Грунтовно висвітлені психологічні аспекти цієї проблеми (Л. Виготський, Г. Костюк, А. Леонтьєв та ін), розроблені дидактичні основи формування мислення в процесі навчання (І. Лернер, В. Паламарчук, М. Поспелов та ін). В педагогічних дослідженнях інколи формування мислення отожднювалося з операціями та прийомами розумової діяльності. Такий підхід не можна вважати доцільним, тому, що поняття “розум” і “мислення” не є рівнозначними. Мислення – опосередковане та узагальнене відображення людиною суттєвих властивостей і взаємозв'язків предметів і явищ об'єктивної дійсності. Розум – узагальнена характеристика пізнавальних можливостей особистості. Відсутність науково обгрунтованого визначення мислення і його єдиної класифікації доводить невичерпаність в дослідницькому плані даної категорії.

Існує декілька підходів до визначення сутності поняття “економічне мислення”. Л. Бляхман [1], К. Улибін, Б. Шемякін та ін. розглядають економічне мислення як процес опосередкованого і узагальненого відображення у свідомості людей явищ і процесів економічного життя, в їх логічному взаємозв'язку; усвідомлення закономірностей економічного розвитку суспільства; засвоєння економічних знань та їх ефективне практичне застосування. Цей підхід знаходить відображення в роботах С. Лукаш [4], яка розглядає економічне мислення людини як “процес опосередкованого й узагальненого пізнання явищ економічної дійсності в їх суттєвих властивостях, зв'язках та відношеннях, який відбувається на основі готовності до їх осмислення, завдяки використанню прийомів розумової діяльності і завершується формуванням економічних знань, їх переходом у переконання та

реалізацією в практичній діяльності” [4, 6]. На думку, К. Улибіна [9], чим складнішими, багатограннішими, змістовнішими є процеси суспільного виробництва, тим розвинутішим буде економічне мислення суб'єктів. Не можемо повністю погодитися з цією точкою зору, оскільки вважаємо, що в даному формулюванні економічному мисленню відводиться споглядацька роль, а процесу його формування надається другорядне значення.

Т. Пільщикова на основі аналізу різних підходів щодо сутності сучасного економічного мислення, формулює наступне визначення: “економічне мислення – це пізнання суті економічних процесів, виявлення їх закономірностей за допомогою розумових операцій (аналіз, синтез, порівняння, абстрагування, узагальнення) і реалізація економічних знань, умінь і якостей особи в економічній діяльності” [6, 25]. Автор пов'язує сучасне економічне мислення студентів вищих педагогічних навчальних закладів з пізнанням закономірностей функціонування ринкового механізму господарювання, усвідомленим використанням економічних знань для прийняття ефективного самостійного рішення на всіх стадіях суспільного виробництва, формуванням особистої відповідальності за результати економічної діяльності.

Український науковець А. Нисимчук [5] вважає, що економічне мислення є інтегрованою якістю особистості, що реалізується у спілкуванні, відносинах, поведінці.

П. Хейне розглядає економічне мислення як спрямованість мислення, його передумову, зумовлену аналізом вибору на основі співставлення користі та втрат [8, 18]. Визначений підхід, якнайкраще розкриває сутність економічного мислення маржиналістів. Він полягає в принциповому абстрагуванні від будь-яких неринкових суспільних відносин. Такий вибір передбачає наявність альтернативних варіантів і характеризується такими взаємозалежними особливостями:

- індивідуальністю, яка полягає в тому, що будь-яке економічне рішення пов'язано з мотиваційно-ціннісними особливостями людей, які його приймають;

- раціональністю, що передбачає попередню оцінку можливих варіантів економічної діяльності, визначення переваг і недоліків доступних варіантів вибору;

- загальністю, яка зводиться до того, що всі суспільні відносини є результатом процесів ринкового типу і, відповідно, функціонування механізмів економічного способу мислення [8, 19 – 21].

В дослідженнях вітчизняних і закордонних науковців часто вживають як тотожні поняття “економічна свідомість” та “економічне мислення”. Це навряд чи є теоретично та методологічно виправданим, оскільки економічне мислення – це система поглядів людини на закономірності економічного розвитку, на суть економічних явищ і причини їх виникнення, вираження економічної свідомості, процесуальна характеристика людської діяльності. Аналіз категорій “мислення” і “свідомість” в гносеологічному аспекті дозволяє зробити висновок лише про їх частковий збіг в структурно-функціональному аспекті. У працях Ж. Аройо (Болгарія), Р. Барра (Франція), У. Белла (США), М. Вудкока (США), Дж. Гелбрейта (США), Я. Корнаї (Угорщина) та ін. виявляються змістовні особливості різних варіантів економічної свідомості: підприємницької, виконавчої, управлінської тощо. Значна увага у визначених роботах приділяється раціональності економічної свідомості та економічного мислення. Раціоналізм розглядається як прагнення особистості максимізувати вигоду (успіх, дохід та ін) та мінімізувати втрати (зусилля, витрати та ін). Дана установка суттєво впливає на сприйняття й формування економічної свідомості, оскільки зводить її до утилітарного сприйняття економіки та створює ілюзію самоцінності економіки, проте економіка має суспільний характер і є лише способом життєдіяльності. Таким чином абсолютно недоцільною є зведення вищих цінностей до нижчих, сенсу життя до розмірів багатства.

Російський науковець О. Дейнека розглядає економічне мислення як структурний компонент мислення взагалі, зміст якого залежить від характеру існуючих відносин власності, рівня освіти особи, місця людини в суспільному поділі праці [2, 48]. Уважає, що економічне мислення виступає структурним компонентом економічної свідомості, наряду з економічними емоціями і почуттями, економічними уявленнями та перцептивною сферою економічної поведінки особистості [2, 76].

Нам імпонує підхід, щодо змісту поняття “економічне мислення”, якого дотримуються В. Попов [7], Л. Пономарьов [9] та ін., розглядаючи його як інтелектуальну властивість особистості, здатність людини пізнавати, осмислювати, відображати сутність економічних явищ та відносин; засвоювати й зіставляти економічні поняття, теорії, вимоги економічних законів з реальністю і відповідним чином організувати свою діяльність. Відмінним від структурування О. Дейнекою є підхід названих авторів, щодо

співвідношення понять “економічне мислення” і “економічна свідомість”. У їх трактуванні економічне мислення виступає як результат, процес і форма прояву економічної свідомості в конкретній соціально-економічній ситуації, а економічна свідомість виступає первісним елементом розвинутого економічного мислення. Економічне мислення являє собою систему поглядів особистості на закономірності економічного розвитку, сутність економічних явищ і процесів та причини їх виникнення.

Розвиток економічного мислення і економічної свідомості пов'язані з процесом пізнання, чим насиченіші і глибші економічні знання майбутнього вчителя, тим повнішою є потенційна можливість розкриття економічного мислення. Економічне мислення майбутнього вчителя, як процес пізнання, являє собою економічну свідомість в дії. Результати мислення об'єктивуються в поняттях, котрі при усвідомленні набувають суб'єктивізму. Тобто, поняття, судження, умовиводи становлять основу економічної свідомості, з іншого боку – подальший розвиток мислення здійснюється на основі досягнутого рівня свідомості.

Аналіз вище визначених підходів щодо сутності економічного мислення дозволяє визначити економічне мислення майбутнього вчителя, як інтелектуальну властивість особистості, здатність пізнавати сутність економічних процесів, виявляти їх закономірності через мисленеві операції (аналіз, синтез, порівняння, абстрагування, узагальнення) і реалізувати економічні знання, уміння та особистісні якості в економічній діяльності.

Економічне мислення майбутнього вчителя – явище суб'єктивно-об'єктивного порядку. З одного боку, воно є процесом відтворення особистою свідомістю економічних взаємовідносин у певній логічній послідовності. З іншого – економічне мислення особи виникає і формується в процесі постійної взаємодії суб'єктів і об'єктів економічного життя. Відповідно, і економічне мислення являється процесом усвідомлення і переосмислення, засвоєння людьми нагромаджених суспільством економічних знань. Основними характеристиками економічного мислення майбутнього вчителя є наступні: 1) економічне мислення відтворює різноманітні явища і процеси економічної дійсності; 2) воно зорієнтовано на розв'язок економічними суб'єктами конкретних економічних ситуацій; 3) економічне мислення особистості понятійно описує деяку задану предметність. Найточніше особливості економічного мислення виражає сукупність

властивих йому рис, виділених К. Улибіним: науковість, гнучкість, конструктивність, масштабність, орієнтація на досягнення високої ефективності, реалістичність, урахування вимог соціального характеру, оптимізм [4, 8].

Формування економічного мислення майбутнього вчителя опосередковується багатьма суспільними факторами, основними з яких є: наявна система економічних законів з відповідними механізмами їхньої дії і використання; сформована система економічних взаємовідносин в суспільстві; форма прояву виробничих відносин; індивідуальні, колективні, суспільні потреби їх усвідомлення у формі інтересів, цілей. Всі ці фактори постійно розвиваються, знаходяться у безперервному русі, їх не можна пізнати раз і назавжди і співнести з їхніми формами прояву, відповідно, економічне мислення особистості, як таке, що відображає взаємозв'язок між суб'єктом і об'єктом повинно постійно розвиватися за рахунок "переосмислення" і визначення взаємозв'язків в економічній системі суспільства. З урахуванням визначених взаємовпливів і взаємозалежностей Л. Абалкін, В. Попов, Д. Сорокін та ін. виділяють два напрямки формування економічного мислення особистості:

1) безпосередній вплив на економічну свідомість через економічне навчання і виховання;

2) цілеспрямована зміна об'єктивних умов економічної діяльності.

Узагальнюючи вищевикладений матеріал, ми вважаємо, що економічне мислення майбутнього вчителя доцільно розглядати з позицій системного підходу, враховуючи такі аспекти економічного мислення:

✓ воно має суб'єктивно-об'єктивний характер і виступає внутрішнім механізмом будь-якої діяльності;

✓ емпіричне та теоретичне економічне мислення є явищами одного порядку, але різного рівня розвитку;

✓ визначається не тільки логічними механізмами, а і цінностями, установками, цілями, які формуються під впливом економічної свідомості та економічної культури особистості;

✓ індивідуальний досвід економічних відносин впливає на процес формування економічного мислення;

✓ економічне мислення виступає як результат, процес і форма прояву економічної свідомості в конкретній соціально-економічній ситуації, а економічна свідомість є первісним елементом економічного мислення

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бляхман Л.С. Перестройка экономического мышления / Бляхман Л.С. – М.: Политиздат, 1990. – 271 с.
2. Дейнека О.С. Экономическая психология / Дейнека О.С. – СПб: Издательство СПбГУ, 2000. – 106 с.
3. Ложкін Г.В. Економічна психологія: навчальний посібник / Г.В.Ложкін, В.В.Спасенников. – [2-ге вид. переробл. і доповн.]. – К.: ВД "Професіонал", 2007. – 400 с.
4. Лукаш С. В. Формування економічного мислення підлітків у процесі навчально-трудової діяльності: Автореф. дис. канд.пед.наук: 13.00.01 – Загальна педагогіка та історія педагогіки / С.В.Лукаш. – К.: Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, 2001. – 22 с.
5. Нисимчук А.С. Экономическое образование школьников / А.С.Нисимчук. – М.: Просвещение, 1991. – 160 с.
6. Пильщикова Т.Н. Дидактические средства формирования экономического мышления в процессе подготовки студентов педагогических вузов к профессиональной деятельности: Дис. канд. пед. наук. – М., 1995. – 249 с.
7. Попов В.Д. Экономика плюс педагогика: Очерки об экономическом воспитании молодежи / В.Д.Попов. – М.: Молод. гвардия, 1986. – 288 с.
8. Хейне П. Экономический образ мышления / П.Хейне. – М.: Новости, 1991. – 704 с.
9. Экономическая культура: сущность, направления развития / Л.Н.Пономарев, В.Д. Попов, В.И. Чичканов. – М.: Мысль, 1987. – 268 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Пасічник Наталя Олексіївна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри прикладної математики, статистики та економіки КДПУ ім.В. Винниченка.

Наукові інтереси: економічна освіта та виховання, формування економічного мислення та економічної культури майбутнього вчителя, економіка освіти.